

הסביבה האסטרטגית של ישראל

אלוף אהרן (פרקש) זאבי

המציאות אחרי 11 בספטמבר 2001

לסביבה האסטרטגית שלאחר ספטמבר 2001 ארבעה מאפיינים:

- ראשית, התחדדה האבחנה בין תפיסותיו וערכיו של העולם המערבי לבין ערכיו של העולם האסלאמי-ערבי. פיגוע הטרור בארצות הברית חיזק את הטענה שלפיה האסלאם הוא מקור הטרור;
- שנית, ארצות הברית משנה בהדרגה את מדיניותה כלפי הטרור ומאמצת מדיניות אקטיבית מבעבר. שינוי זה נותן ביטוי לשתי מגמות – הצורך להגיב נגד הטרור וללחום בו, ושינוי בתפיסת עולמו של הנשיא בוש ושל מקורביו, הרואים במלחמה בטרור שליחות;
- שלישית, לדבקותו של הממשל האמריקאי במלחמתו בטרור ולנחישותו בניהולה יש השלכות על דעת הקהל בעולם, המערבי וכן הערבי. גוברת המודעות למשמעותו של הטרור, באשר הוא טרור, ופוחתת הנכונות להסכין עם הטרור ולהבינו. מגמות אלה דוחפות את מדינות המערב לפעול ביתר נחישות נגד

הטרור ולהגביר את שיתוף הפעולה במלחמתו נגדו. מדיניותה של ארצות

בשונה מהמצב ב-1991, אז פעלו מדינות ערב נגד הפולש העיראקי, הן נדרשות כיום להזדהות ולהצהיר על הצד שבו הן מצדדות בעימות בין "ציר הרשע" לבין "הטובים"

הברית משפיעה, במקביל, גם על מדינות ערב, והן מוצאות את עצמן במבוכה. בשונה מהמצב ב-1991, בו ביקשו מדינות ערב עזרה ופעלו נגד הפולש העיראקי, הן נדרשות כיום להזדהות ולהצהיר על הצד שבו הן מצדדות בעימות בין "ציר הרשע" לבין "הטובים". כלומר, כדי ללחום לצד ארצות הברית חייבות מדינות ערב להכריז כי הן נלחמות בטרור – והכרזה כזו היא מעשה שיקשה עליהן לעשות;

■ רביעית, פיגוע הטרור ב-11 בספטמבר 2001 בארצות הברית עתיד, פרדוכסלית, להגביר את תפוצתו של הנשק להשמדה המונית. פקיסטן, לדוגמה, קיבלה

גושפנקא רשמית למעמדה כמדינה בעלת יכולת גרעינית, בלי שנשמעה התנגדות. למצב זה השפעה על מדיניות הגרעין של מדינות אחרות, כמו איראן, לוב ומצרים.

ההשלכות של אירועי ספטמבר 2001 על ישראל

נשאלת השאלה, איך משפיעות מגמות אלה על ישראל, הנלחמת נגד הטרור בשתי חזיתות בו-זמנית – בחזית נגד הרשות הפלסטינית ובחזית הצפון נגד ארגון חיזבאללה? הרשות הפלסטינית וארגון חיזבאללה נוקטים מדיניות של עימות התשה ארוך, המתקדם לשיטתם בשלבים, ועושים בטרור ובג'יהאד את השימוש הבוטה ביותר – המתאבדים. השפעתו של העימות עם חזיתות הטרור האלה חורגת מגבולות הרשות הפלסטינית ודרום לבנון, ומקיפה את המדינות השכנות, את המזרח התיכון כולו ואת הקהילה הבין-לאומית. חשוב לציין, כי השפעתה של המלחמה בטרור על ישראל חיונית ושלילית כאחת. בפן החיובי, הידידות העמוקה בין ארצות הברית וישראל התחזקה, בייחוד אחרי 11 בספטמבר 2001. ארצות הברית תומכת בישראל בכל דרך אפשרית, ומכירה בזכותה להיאבק בטרור ולהגן על תושביה. ארצות הברית מזדהה עם צורכי ההגנה

* אלוף אהרן זאבי (פרקש) משמש כראש אגף המודיעין בצה"ל.

* המאמר מתבסס על הרצאה, שנישאה ביום העיון על מצב האומה לזכרו של אהרון יריב – מאי 2002.

של ישראל, וההסתייגות הגוברת מטרור בקרב דעת הקהל, בעולם בכלל ובארצות הברית בפרט, משפרת את מצבה הבין-לאומי של ישראל. כמו כן, מדיניותה של ארצות הברית כלפי עיראק ואיראן, הנכללות בקבוצת המדינות של "ציר הרשע", וההכרזה על ארגון חיזבאללה כארגון טרור – אלה משמשות קרקע פורייה להידוק של שיתוף הפעולה עם ארצות הברית. מדיניותה של ארצות הברית בתחום זה חשובה לישראל במאבקה נגד "ציר הרשע" העומד מולה. בפן השלילי, לעומת זאת, בשל מחויבותה למלחמה בטרור המאיים עליה, מעוניינת ארצות הברית כי בכל שלב בלחמתה בטרור יישמר "שקט יחסי". ולכן, כדי לאפשר את המשך המערכה האמריקאית נגד הטרור, ישראל עלולה להידרש לשלם מחיר, שייחשב ל"מקומי" בראייתה של ארצות הברית, אבל מהזווית הישראלית – כבד מנשוא.

אפשר לומר, כי המציאות הבין-לאומית והאזורית טומנת בחובה סיכויים וסיכונים של ממש לישראל. ולכן, לדרך שבה תנווט ישראל את צעדיה, תקבל החלטות אסטרטגיות ותיישמן, יהיה משקל מכריע בקביעת עתידה.

מבצע "חומת מגן"

בראשיתו של מבצע "חומת מגן" הוגדרה תכלית המבצע – "יצירת מציאות בטחונית אחרת ונוחה לישראל" באמצעות השמדת הטרור ותשתיתו. נשאלת השאלה, האם הושגה תכלית זו? התשובה לשאלה זו, כפי שיפורט להלן, חיובית, למרות כמה הסתייגויות.

היבטים צבאיים של מבצע "חומת מגן"
הנקודה המרכזית המחייבת התייחסות היא כשלוננו של רציונל הפעולה הפלסטיני, שהתבסס על ההנחה, כי פיגועי הטרור הקשים יתישו את החברה הישראלית, יגרמו להתפוררותה ההדרגתית, ולבסוף – גם לבינאום הסכסוך. כלומר, מטרתו של השימוש המוגבר בטרור – לגרור התערבות בין-לאומית באמצעות כוח רב-לאומי כדי להשיג את אשר לא הצליחו להשיג בפסגת קמפ דייוויד, ביולי 2000.

יש באיראן מחנה רפורמיסטי, הכולל כ-70% מהאוכלוסייה, שאינו מרוצה מהמדיניות הקיצונית. לא ברור מתי יחול השינוי, אבל הוא צפוי, ובאיראן נשמעות כיום קריאות לרפורמות ולדמוקרטיזציה

תפיסה זו הביאה לגל הפיגועים, הלא נסבל מבחינתה של ישראל, שהגיע לשיאו במארס 2002. בחודש ההוא ספגה ישראל 129 הרוגים, כלומר, רבע ויותר מסך ההרוגים מאז ספטמבר 2000, המועד של פרוץ האלימות. מבצע "חומת מגן" בלם את גל הטרור הרצחני, שבו היו מעורבים כל הארגונים הפלסטיניים. למרות חידושן של פעולות הטרור מאז סיום המבצע, ישראל רחוקה כיום מגל הטרור שידעה בחודש מארס וכוח הרתעה שלה שב והתחזק.

בשל הפגיעה בתשתית הטרור, ישראל יכולה להמשיך ולנקוט פעולה ממוקדת

ושיטתית נגד מוקדי הטרור החדשים, שכבר החלו להתפתח. ולכן, לשם ההבטחה והתחזוקה של הצלחות המבצע, פועלת ישראל בשטחי A. עם זאת, במבצע זה באו לידי ביטוי ברור גם המגבלות המוטלות על חופש הפעולה הצבאי של ישראל, בשל מגבלות מדיניות. "שעון החול המדיני" התגלה כגורם משפיע גם במבצע מסוג זה, כמו במלחמה כוללת. הובהר עד כמה משפיע "הרחוב הערבי" על השלטון, ומאלץ ומנתב גם משטרים מתונים לפנות, אפילו בעל כורחם, למסלול מסוכן של איומים ושל צעדי עונשין נגד ישראל, כפי שניכר בפעילותן של מצרים ובירדן. כמו כן, הומחשה מגבלת הפעולה הצבאית לאור השינוי בדעת הקהל העולמית. הפעולה הצבאית המסיבית נגד תשתית הטרור שהוקמה במרכזי אוכלוסייה, בייחוד במחנות הפליטים שסביב הערים הגדולות, גרמה להחרפת הביקורת על ישראל בקרב דעת הקהל העולמית, והועצמה גם על ידי התמונות ששודרו בטלוויזיה.

השפעות אסטרטגיות של מבצע

"חומת מגן"

המשמעות האסטרטגית העיקרית של מבצע "חומת מגן" היא יצירת כלים ותשתית לעיצוב מחדש של כללי המשחק בעימות עם הפלסטינים. שינוי זה נוצר כתוצאה משינוי יסודי בתודעה, שעיקרו – "ערפאת הוא הבעיה, ערפאת אינו הפתרון". שינוי תודעתי זה התחולל בארצות הברית, במצרים, בערב הסעודית ובירדן, וניכר גם בקרב הפלסטינים. על ערפאת מופעל, מבית ומחוץ, לחץ חסר תקדים להביא לשינוי.

■ דרישה לקיים בחירות ושינויים ברשות המחוקקת וברשות המבצעת.

במקביל, בזירה הפנימית ובקרב מדינות ערביות מתונות עולה הדרישה ליטול בהדרגה את סמכויותיו של ערפאת. מצרים משרטטת בעצמה את התשתית לרפורמות בממשל ובמנגנוני הביטחון, ולוחצת על ערפאת לממשן; סעודיה מאיימת להפעיל כלים כלכליים ולפעול ישירות מול הארגונים האסלאמיים, כדי למנוע פעולות התאבדות נגד ישראל.

נוכח לחצים אלה, נראה, כי ערפאת מבין את כללי המשחק החדשים והוא החל לפעול, פעולה מוגבלת, לקידום רפורמות. ביטוי לכך אפשר למצוא באישור חוק בנושא עצמאותה של הרשות השופטת, בהבעת נכונות לשינויים במנגנוני הביטחון, ובהעלאת אפשרות כי בחירות יתקיימו בעתיד הקרוב. כלומר, ערפאת מנסה לבצע רפורמות באופן שיבטיח, כי השליטה תישאר בידיו, בלי ביזור כוח, כך שהוא ימשיך לשלוט בתקציב וימשיך לפקד על גופי הביטחון. ובמקביל, ערפאת דוחה כל תביעה לפירוק התנזים או להפעלת לחץ אמיתי על הארגונים המיליטנטיים, ובראשם ארגון חמאס, כדי להביא להפסקת הטרור. כלומר, הטרור צפוי להימשך.

ארגון חיזבאללה ומבצע "חומת מגן"
ארגון חיזבאללה זיהה את תהליך ההסלמה ביחסים בין ישראל לבין הפלסטינים כהזדמנות לפתיחה של "חזית שנייה" בגבול הצפון, שכן הארגון זיהה בישראל נקודת חולשה, לכאורה, בניהול שתי מערכות צבאיות במקביל. כך ניסה

בצמרת הפלסטינית על זו של ערפאת. ואולם, למרות זאת, עדיין ערפאת נהנה ממעמד לא מעורער כמנהיג וכסמל, ואין בנמצא מנהיג אחר שיוכל להחליפו. ולכן, בכירים בצמרת הפלסטינית נמנעים מלעסוק בשאלת החלפתו. היות שהגורמים המעורבים אינם מצפים שערפאת יפעל לשינוי בעצמו, הם מנסים להניע תהליך שיכפה את השינוי הנדרש על הרשות הפלסטינית ויביא ל"קיצוץ כנפיים" של ערפאת.

השפעתו של העימות עם חזיתות הטרור חורגת מגבולות הרשות הפלסטינית וזרם לבנון, ומקיפה את המדינות השכנות, את המזרח התיכון כולו ואת הקהילה הבין-לאומית

הזירה הבין-לאומית מנסה לכפות על הפלסטינים לטפל בבעיות היסוד, שערערו עד כה את יסודותיהם של ההסדרים. מבעיות אלה אפשר לציין שלוש:

■ דרישה לביזור המשאבים הכספיים – המדינות התורמות, ארגון האו"ם וכן מדינות ערב, דוגמת ערב הסעודית, הבינו כי הכסף המועבר לרשות הפלסטינית אינו מגיע ליעדו. ולכן, לבקרה על הקצאת הכספים השפעה ניכרת על תהליך קבלת ההחלטות של ערפאת;

■ דרישה לרפורמות במנגנוני הביטחון – כדי שאפשר יהיה לשלוט בהם ולהפעילם נגד הטרור בריכוזיות וביעילות;

חיזוק לטענה זו אפשר למצוא בנאומו של הנשיא בוש מ-22 במאי 2002, בו האשים את ערפאת בכשלונם כמנהיג, מכיוון שלא דאג לעמו ולא ניצל את ההזדמנויות שהיו לו להביא שלום לעמו. גם בקרב מדינות ערב נתפס ערפאת כסיכון של ממש ליציבות האזורית ולקיומם של משטרים מתונים. ברוח זו אפשר להבין את נסיונותיהן חסרי התקדים של מצרים ושל ערב הסעודית להגביר את השפעתן על הנעשה בתוככי הרשות הפלסטינית, באמצעות פנייה ישירה אל ראשי הארגונים המיליטנטיים ברשות, "מעל ראשו" של ערפאת.

בזירה הפלסטינית הפנימית שוררת אחדות דעים בנוגע לדרישה לשינוי מהותי במדיניותה של הרשות הפלסטינית ולשינוי בסדרי השלטון. במשאלי דעת קהל מהשבוע האחרון של חודש מאי 2002, טענו 90% ויותר מהמשיבים כי הרשות מושחתת וכי יש להביא לשינוי בשלטון ולהקים ממשלה חדשה – קריאה מרחיקת-לכת, שאין דומה לה במדינות ערב. בצמרת הרשות הפלסטינית יש תחושה של "הזדמנות אחרונה" ורצון להיענות ללחץ מלמטה ולחולל שינוי. הביקורת החריפה על ערפאת הושמעה בעבר מאחורי דלתות סגורות, וכיום היא מובעת בגלוי. למרות הלוך הרוח הלוחמני כלפי ישראל בציבור הפלסטיני, יש רצון לשקם את ההריסות ולחזור לשגרה, מכיוון שקצה נפשם של הפלסטינים במלחמה וגוברים הקולות המאשימים את ערפאת במצב הקשה שאליו נקלע העם הפלסטיני. ולכן, אין פלא שבראשונה מצויים שיעורי התמיכה בערפאת בירידה, ובכמה תחומים עולה הפופולריות של גורמים אחרים

הארגון לגרום להחרפת העימות הצבאי, כחלק מתהליך התשה מתגבר שהוא מעוניין להפעיל נגד ישראל. כמו כן, הארגון העריך, כי תשומת הלב הבין-לאומית תתמקד בביקורת על פעולות צה"ל במבצע "חומת מגן", ולא תעסוק בהפרת הסטטוס-קוו בגבול הצפון. זאת ועוד, חיזבאללה התבסס על התמיכה העממית הרחבה שמובעת בעולם הערבי כלפי כל גורם שמסייע למאבק הפלסטיני, ובפעילותו שאף להאדיר את מעמדו בעולם הערבי.

כדי לגרור את ישראל לעימות צבאי מוגבל, הסלים ארגון חיזבאללה בהדרגה את המצב, באמצעות פעולות "לגיטימיות" (תקיפות קשות בהר דוב) ופעולות "לא לגיטימיות" (שעליהן לא נטל אחריות, במכוון) כמו הפיגוע במצובה. כמו כן, חיזבאללה נערך למהלך-נגד רחב-היקף, שיכול לכלול ירי קטיושות ורקטות ארוכות טווח, במקרה שישראל תבחר לתקוף מטרות תשתית בלבנון.

ואולם, בניגוד לציפיות חיזבאללה, ישראל לא נגררה ל"מארב האסטרטגי" שטמן לה. כשלון "המארב" וההפתעה מחוסר התגובה של ישראל חייבו את הארגון לבחור בין המשך פעולות ההסלמה, הכרוך בסכנה לאובדן הלגיטימיות שלו, לבין הרגעת המצב והמתנה להזדמנות אחרת. תחילה בחר הארגון להמשיך את פעולותיו בגזרת הר דוב בלבד, ולאחר מכן החזיר את כוחותיו להיערכות השגרית. ידוע לישראל כי ארגון חיזבאללה מייחס חשיבות רבה בשיקוליו לאינטרסים של סוריה ואיראן ונמנע מפגיעה בהם. ולכן, אף על פי שמסרי ההרגעה שהועברו אליו מסוריה ואיראן

(אחרי לחץ בין-לאומי כבד) היו עמומים ומאוחרים יחסית, הארגון ייחס להם חשיבות בהחלטתו להימנע מלהמשיך ולהסלים.

"ציר הרשע" וגורמי הכוח הקיצוניים במזרח התיכון

סוריה

במדיניות החוץ הסורית אפשר לציין שתי מטרות עיקריות: האחת, חיזוק מעמדה

**מצרים וערב הסעודית
עושות מאמצים חסרי
תקדים להגביר את
השפעתן על הנעשה
ברשות הפלסטינית –
פנייה ישירה אל ראשי
הארגונים המיליטנטיים
"מעל ראשו" של ערפאת**

בעולם הערבי, והשנייה, השבתה של רמת הגולן לשליטתה. סוריה מודעת לעליונותה הצבאית של ישראל, ולכן מעדיפה לקדם את מטרותיה המדיניות באמצעים עקיפים, ובייחוד – תמיכה בארגוני טרור. סוריה מאפשרת לארגוני טרור פלסטיניים להפעיל בדמשק מפקדות המעודדות פעולות טרור נגד ישראל. כמו כן, סוריה מעודדת את ארגון חיזבאללה לבצע פעילות טרור נגד ישראל בגבול הצפון ולהפעיל לחץ קבוע על ישראל באזור זה. מזה שנים מגיעים לסוריה משלוחים מוטסים של נשק איראני, ומשם הם מועברים ללבנון. שיתוף פעולה זה עם

איראן הולך ומתרחב, ובמחצית הראשונה של שנת 2002 אף הואץ הקצב של משלוחי הנשק לארגון חיזבאללה. הסורים תומכים בלחימה מתמשכת בגזרת שבעא, אבל אינם מעוניינים בהסלמה כוללת, ולכן מקפידים להצהיר, כי אינם אחראים ישירות לפעולות הארגון. החיזבאללה, מצדו, מתנהל אמנם אוטונומית ואינו מופעל ישירות על-ידי סוריה, אבל הארגון מודע לכוחה של סוריה ומקפיד, כאמור, להתחשב באינטרסים שלה. יש לציין בהקשר זה את ייחודיותו של חיזבאללה, שכן הוא שולט במערך צבאי, בדומה לצבא סדיר, אבל אינו כפוף למרותה של שום מדינה ופועל בתנאי א-סימטריה ברורה מול ישראל.

בשאר אל-אסד, נשיא סוריה, אינו בהכרח מכיר ואינו מתעניין באירועים פרטניים בדרום לבנון, ואף אינו מזהה בפעילות חיזבאללה את מלוא פוטנציאל הסיכון ליציבות האזורית. במסרים המועברים אליו, בידי האמריקאים, האירופים, האו"ם וישראל, הוא נוטה לראות מעין הבעת כבוד לסוריה כ"בעלת הבית" בלבנון, וכעדות לעוצמתה ולחשיבותה של סוריה באזור.

איראן

מנהיגות איראן וארגוני הביטחון שלה, המונעים מכוחה של אידאולוגיה דתית קיצונית, נחושים לנהל נגד ישראל מערכת התשה בשלבים, שמטרתה – חיסול מדינת ישראל. על מנת לממש מטרה זו פועלת איראן בכמה דרכים: **ראשית**, פיתוח יכולות לא קונבנציונליות וטילי קרקע-קרקע, המסוגלים להביא יכולות לא קונבנציונליות לשטחה של ישראל;

ההסלמה במזרח התיכון: מעורבותה העמוקה של ארצות הברית באזור ומחויבותה למלחמה בטרור; ציר המדינות הפרגמטיות בראשותן של מצרים, ערב הסעודית וירדן; עליית הזרם הרפורמיסטי באיראן; הלחץ הבין-לאומי והפנימי המופעל על ערפאת. כל אלה פועלים לבלימת ההסלמה. יש לזכור כי בידי המנהיגים באזור ובידי ארצות הברית היכולת לעצב את המציאות הבטחונית ואת המגמות שבהן יתפתחו, ואולי אף ייפתרו, הסכסוכים באזור.

מחנה גדול שאינו מרוצה מהמדיניות הקיצונית של המנהיג הרוחני של איראן, ח'מנאי. אמנם לא ברור מתי יחול השינוי, אבל הוא צפוי, שכן באיראן נשמעות כיום קריאות לרפורמות ולדמוקרטיזציה. ארבעה-עשר עיתונים חופשיים הרואים אור ברחבי איראן הם עוד הוכחה לכך. במצב זה יחול בבוא היום שינוי עמוק.

סיכום: גורמים בולמי- הסלמה במזרח התיכון

על רקע הדברים האלה, ראוי להדגיש כי יש גורמים הפועלים למיתון ולבלימה של

שנית, איראן מעודדת ארגוני טרור פלסטינים בסיוע כספי, סיוע באמצעי לחימה ובהדרכות בביצוע פעולות "טרור פנים". לכידתה של אוניית הנשק "קארין-A" בידי חיל הים הישראלי, בדרכה מאיראן לרשות הפלסטינית, היתה ראיה חותכת לסיוע האיראני לטרור הפלסטיני; **שלישית**, חימוש מקיף של ארגון חיזבאללה בלבנון ועידודו לבצע פעולות טרור בגבול לבנון-ישראל.

עם זאת, יש באיראן מחנה רפורמיסטי, בראשותו של חאתמי, הכולל, על-פי הערכות, כ-70% מאוכלוסיית איראן. זהו

עדכן אסטרטגי

עדכן אסטרטגי יוצא לאור על-ידי מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, אוניברסיטת תל אביב, רמת אביב, תל אביב 69978.

עדכן אסטרטגי מתפרסם בעברית ובאנגלית ותוכנו המלא מוצג באתר האינטרנט של המרכז.

כתובת האתר: <http://www.tau.ac.il/jcss/>